

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Boekbespreking van: International handbook of the ombudsman (vol. I and vol. II)
Schendelen, M.C.P.M. van

Citation

Schendelen, M. C. P. M. van. (1985). Boekbespreking van: International handbook of the ombudsman (vol. I and vol. II). *Acta Politica*, 20: 1985(1), 109-111. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3452575>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3452575>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

gemeenschappen komt hem aantrekkelijk voor, maar de geschiedenis leert hem dat anarchistische gemeenschappen erg kwetsbaar zijn in verhouding tot maatschappijen met een grotere politieke centralisatie en concentratie van de middelen waarmee fysieke dwang kan worden uitgeoefend. Dit ondanks het feit dat volgens Taylor de belangrijkste idealen van veel anarchisten, namelijk anarchie, vrijheid, gelijkheid en gemeenschap een coherent geheel kunnen vormen (p. 166).

Het voor Taylor zo belangrijke concept gemeenschap wordt in verschillende contexten gehanteerd. Als *maatschappelijk ideaal* speelt het een belangrijke rol in het socialisme (inclusief het anarchisme), maar ook in de christendemocratie en extreem-rechtse bewegingen (zie Eugene Kamenka, *Community as a social ideal*, 1982). Daarnaast is het concept als *ideaal-type* niet meer weg te denken uit de sociologie, sinds Ferdinand Tönnies in 1887 'Gemeinschaft und Gesellschaft' schreef. Taylor beschrijft de realisering van het concept in historische situaties. Daarbij maakt hij veel gebruik van antropologisch onderzoek. Hij wil zich niet baseren op de wederwaardigheden van gemeenschappen in spectaculaire revolutionaire situaties (zoals de Parijse Commune of de Spaanse burgeroorlog). Zij leveren vanwege de ongewone omstandigheden minder betrouwbaar materiaal voor generalisaties. In dit opzicht is het boek een waardevolle aanvulling op veel literatuur over het anarchisme.

Het lijkt irrelevant, utopisch of romantisch om in een wereld vol staten nog over anarchisme te spreken. Taylor ontbreekt het echter niet aan zin voor realiteit. Zonder illusies schetst hij een potentiële structurele vernieuwing door middel van partiële gemeenschappen, zoals communes, coöperaties, collectieven, projecten van wederzijdse hulp, etcetera. Deze pogingen bevorderen gemeenschappen door de verstatelijking substantieel te *reduceren*. Zo beschouwd is het anarchisme nog steeds actueel. Wellicht is dan een *dualistische maatschappij*, zoals André Gorz die heeft beschreven in 'Afscheid van het proletariaat' (1982, p. 113), ook voor anarchisten een wenkend perspectief. Gorz wil de sfeer van heteronomie, of de sfeer van de staat, eveneens reduceren. Maar hij gaat er niet van uit dat de sfeer van de heteronomie geheel kan opgaan in die van de autonomie. Een zeer interessant essay in dit verband is onlangs geschreven door Alain Minc. In 'L'après-crise est commencé' (Gallimard, 1983) bepleit hij een 'étatolibertaire' strategie om uit de crisis te geraken. Méér staat, méér markt en méér gemeenschap ('société civile') is zijn paradoxaal en prikkelend devies. Een heterogeen gereguleerde, veelvormige maatschappij zal het resultaat zijn.

Voor wat betreft de discussie over de *verzorgingsstaat* houdt de bovenstaande visie in, dat men niet kan volstaan met een ongedifferentieerd anti-étatisme. Het bevorderen van de informele verzorging (solidariteit in primaire groepen) vereist passende overheidsmaatregelen die de verzorgingscapaciteit van gemeenschappen verhogen (denk aan arbeidstijdverkorting). De staat zal een autonomisering van de verzorging mogelijk moeten maken en ondersteunen (vgl. A. Walker, A caring community, in H. Glennerster, *The future of the welfare state*, 1983 en P. Rosanvalon, *La crise de l'Etat-providence*, 1981).

Anarchisten staan niet alleen in hun afwijzing van de (verzorgings)staat. Liberalen bepleiten *privatisering*, terwijl christendemocraten steeds meer een beroep doen

op het particuliere initiatief van een 'verantwoordelijke maatschappij'. Het is van belang om de verschillen in opvatting tussen de liberalen, christendemocraten en anarchisten te ontwaren, die schuilgaan achter hun gemeenschappelijke kritiek op de verstatelijking van verzorgingsarrangementen. Christen-democraten en anarchisten delen weliswaar een gemeenschapsoriëntatie, maar houden er fundamenteel verschillende opvattingen op na over de economische orde, in het bijzonder de eigendomsrechten. Anarcho-socialisten (ook Taylor) verzetten zich tegen de privé-eigendom van de produktiemiddelen. Liberalen hanteren vaak een beeld van de mens als 'bezitsindividualist', maar stemmen met christendemocraten min of meer overeen inzake de aanvaarding van de kapitalistische economische orde.

Wie geïnteresseerd is in het anarchisme en rechtvaardigingen van de staat en zich niet laat afschrikken door wat antropologisch jargon, zal na lezing van 'Community, Anarchy and Liberty' niet teleurgesteld zijn. Het is een actueel boek voor de jaren tachtig, waarvan de 'tijdgeest' wel als neoliberal is omschreven.

P. de Goede

G. Caiden (ed.), **International handbook of the ombudsman**; volume I: Evolution and present functions; volume II: Country surveys; Greenwood Press, Westport (Conn.) 1983, 187 p. + 366 p.

Vooraf in de jaren zeventig is in de westerse landen het instituut ombudsman populair geworden. In tientallen landen en deelstaten binnen federaties zoals de Verenigde Staten zijn toen ombudsmannen aangesteld. In Nederland is toen de discussie erover goed op gang gekomen, met als resultaat de instelling van een ombudsman per 1981.

De literatuur is hierbij niet achtergebleven. Waar het aanvankelijk vooral juristen waren die belangstelling voor het idee en de praktijk van het instituut ombudsman hadden, kregen zij in de loop van de jaren zeventig steeds meer gezelschap van sociale wetenschappers. Met name de Canadees Don Rowat (Carleton University) heeft hierbij het voortouw genomen (*The ombudsman*, 1965; *The ombudsman plan*, 1973). Spoedig volgden talrijke landenstudies, waarvan de zeer omvangrijke studie van R. Gregory en P. Hutchesson over Groot-Brittannië (*The parliamentary ombudsman*, 1975) samen met L. Hills studie over Nieuw-Zeeland (*The model ombudsman*, 1976) wel het meest een trendsettende reputatie verworven hebben. In Nederland zijn het nog altijd voornamelijk juristen die het instituut ombudsman bestuderen. Genoemd moet worden het werk van H. Kirchheiner (*Ombudsman en democratie*, 1971), J. Polak (*De ombudsman*, 1976) en P. Stolk (*De nationale ombudsman*, 1983) alsmede de losbladige uitgave van Actaboek (1982 en later).

In zijn tweedelig *International handbook* poogt de Amerikaanse hoogleraar bestuurskunde Gerald Caiden een nagenoeg wereldwijd overzicht te geven van het verschijnsel ombudsman hedentendage. De grote diversiteit van verschijningsvormen dekt hij af met de ruime definitie: 'The ombudsman, as an independent, nonpartisan officer appointed by one of the principal organs of the state, deals with specific complaints from the public and is in a position to research these cases and

make public findings and recommendations' (volume 1, page xvii). Hieronder vallen dan bijvoorbeeld ook de militaire ombudsman (Israël), de universitaire ombudsman (Canada), de gevangenisombudsman (Amerikaanse deelstaten) en de stadsombudsman (Zürich). Het publiek dat klaagt, kan dus elke mogelijke cliëntengroep zijn. De klachtbehandeling bestaat uit onderzoek, publiciteit en het doen van aanbevelingen. Besluitvormende bevoegdheid heeft de ombudsman niet, maar hij heeft wel 'effective channels of investigation and influence', aldus Caiden.

De geldigheid en zinvolheid van de definitie zouden voer voor politicologen moeten zijn. Helaas zijn zij in deze bundels nagenoeg geheel afwezig. Zij laten de ombudsmanstudie over aan juristen die hier talrijk aanwezig zijn en de per definitie veronderstelde onafhankelijkheid, effectiviteit en invloed van de ombudsman zonder veel twijfel als uitgangspunt nemen.

Met name het meest omvangrijke deel landenstudies bestaat hoofdzakelijk uit formele beschrijvingen van hoe de ombudsman geacht wordt te werken, hoe (zwak) zijn positie temidden van de staatsorganen is, en hoe hij met de binnengekomen klachten is omgegaan. Dat laatste levert dan tabellen op met de jaarlijkse aantallen klachten die zijn binnengekomen, onderzocht, wel of niet ontvankelijk verklaard, of nog in behandeling zijn. Dit verschaft de lezer uiteraard alleen een uitwendig beeld. Op grond van welke overwegingen de ombudsman tot zijn 'jurisprudentie' gekomen is, blijft onduidelijk. Dat geldt ook voor de uitkomsten van zijn aanbevelingen: hebben de ontvankelijk verklaarde klachten inderdaad tot adequaat herziene overheidsbesluiten geleid, anticiperen overheidspersonen en -diensten op de kans dat de ombudsman ze in het ongelijk kan stellen, in hoeverre beleeft de (klagende) burger de ombudsman als een zinvolle aanvulling op de representatieve democratie, ook wanneer hij in het ongelijk gesteld wordt?

Zulke meer politicologische vragen komen alleen in het eerste, meer algemene deel enigermate aan de orde en wel in het hoofdstuk van Larry Hill. Via een schriftelijke enquête heeft hij ombudsmannen in de wereld gevraagd naar hun werkwijzen, hoe zij door de klagers benaderd worden, hoe zij de klagers inschatten qua sociaal-economische achtergrond, waarover inhoudelijk vooral geklaagd wordt, welke rolopvatting zij hebben, en hoe zij tegen de politiek aankijken. Op de vragen is door 47 (van de hoeveel aangeschreven?) ombudsmannen antwoord gegeven. Tot de populatie behoren zeer verschillende soorten ombudsmannen: nationale en lokale en, zoals Hill ze noemt, ook 17 'quasi-ombudsmannen'. Hoewel de respondenten dus een bonte verzameling zijn, verschaffen zij toch wel enkele indicatieve informatie. Interessant is hun unanieme (!) opvatting dat het voor hun effectiviteit essentieel is dat zij zich apolitek gedragen en met name ten opzichte van de gekozen politici onafhankelijk opstellen. Drie van de vier vinden ook dat men als ombudsman geen oud-politicus moet nemen. Waarom zouden ombudsmannen toch die mening hebben en wat houdt een apoliteke opstelling feitelijk in?

Vragen als deze problematiseren het verschijnsel ombudsman in politicologische richting. Zoals Daudt al eerder opmerkte is wetenschap vooral de kunst van het stellen van de juiste vraag en voor het overige het ambacht van beantwoording. Caidens wereldwijde, maar vooral formeel-juridische overzicht van ombudsman-

nen kan goed helpen politicologische vragen over ze te stellen. Om er vervolgens een antwoord op te zoeken.

M. P. C. M. van Schendelen

Madelon de Keizer, **Appeasement en aanpassing. Het Nederlandse bedrijfsleven en de Deutsch-Niederländische Gesellschaft 1936-1942**. Cahiers over Nederland en de Tweede Wereldoorlog, nummer 7/8. Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage 1984, 234 p.

Onderzoek naar de relatie tussen bedrijfsleven en centrale overheid is schaars. Nog zeldzamer is een studie naar de invloed van het bedrijfsleven op en de bemoeienissen met het buitenlandse beleid. De historica Madelon de Keizer heeft onlangs zo'n studie voltooid. Zij onderzoekt de organisatie en oriëntatie van het Nederlandse bedrijfsleven in de periode vlak voor de Tweede Wereldoorlog. Zowel voor overheid als voor bedrijfsleven was deze periode zeer moeilijk. De Nederlandse regering wilde een strikte neutraliteitspolitiek combineren met goede contacten met Duitsland. Om dat te bereiken was men bereid aan de Duitse regering tegevoet te komen. Ook op het terrein van de handelspolitiek waren de Duitsers veeleisend en was de regering tegemoetkomend. Niettemin was er sprake van een duidelijke teruggang in de Nederlands-Duitse handel die mede het gevolg was van het economisch beleid van de Hitler-coalitie. Autarkie en oriëntatie op Midden- en Zuidoost-Europa waren de belangrijkste handelspolitieke doelstellingen van de nationaal-socialisten. Het Nederlandse bedrijfsleven zag zich derhalve geconfronteerd met een scherpe daling van de export naar Duitsland en achtte het van levensbelang om zich daartegen te weer te stellen. Tegen die achtergrond besloot een groep industriëlen in te gaan op een Duits initiatief tot verbetering van de (economische) betrekkingen tussen beide landen.

Puttend uit correspondentie tussen een aantal bij de vooroorlogse contacten met Duitsland betrokken bankiers en industriëlen schetst De Keizer een beeld van de strategie en structuur van de 'groep Voor Nederlands-Duits Contact' de groep-Fentener van Vlissingen die, naast Van Vlissingen zelf, bestond uit vooraanstaande zakenlieden uit Amsterdam, Rotterdam en Twente. De groep was in 1937 opgericht op instigatie van de Hamburgse *Staatsrat* E. Helfferich, voorzitter van de Deutsch-Niederländische Gesellschaft (DNG) met het doel de economische betrekkingen tussen beide landen te verbeteren. Hoewel men er van Duitse zijde op gebrand was economische betrekkingen breed op te vatten en ook aandrang op culturele contacten, wenste de groep-Fentener van Vlissingen zich te beperken tot de economische betrekkingen in enge zin. Men wilde het, met andere woorden, 'zakelijk houden', en het beleid van Economische Zaken, waarmee men via secretaris-generaal H. M. Hirschfeld contact hield, niet doorkruisen. Het betrof hier dus een particulier initiatief van zakenlieden die weliswaar in goede harmonie met de directeur-generaal van Economische Zaken handelden, maar toch een zelfstandige organisatie vormden.